

Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi¹

The Relation of Arrogance and Obedience as an Attitude Leading the Devil to Ingratitude

Hakan ÖZKAN²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received: 16.03.2022*

Kabul Tarihi / *Accepted: 26.05.2022*

Doi: 10.48146/odusobiad.1088880

Atıf / Citation: Özkan, H., (2022). “Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi”, OÜSOBİAD 12 (2), 813-828, Doi: 10.48146/odusobiad.1088880

Öz

Yeryüzünün imar ve ıslahıyla birlikte rabbine kulluk etmek gibi yüce bir gaye ile yaratılan insan, fitratı gereği iyilik veya kötülüğün öznesi olabilmektedir. Allah'a iman ettiği halde kibrine ve gururuna yenik düşen şeytan, ilahi hükme rıza ve teslimiyet göstermemiş, rabbine karşı itaatsizlik ve nankörlük yapmış, bu yüzden ilahi rahmetten kovulmuştur. İçerik analizi yöntemi kullanılan, tema ve kodlar üzerinden hazırlanan bu çalışmada; şeytan örneğinden hareketle, kibir ile itaat, isyan ve nankörlük arasındaki ilişkinin belirlenmesi; din eğitimi açısından inanç, bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Haset ve nankörlüğün temelinde kibir ve gurur vardır. İnsanın, yaratıcıya karşı ihtiyaç ve eksiklik duymaması, verilen nimet ve imkanlara şükretmeden onları salt kendisiyle ilişkilendirmesi ve kendisini mutlak yeterli görmesi neticesini doğurmaktadır. Şeytani bir tavrı olarak kibir; zulmü, hevaya tapınmayı, haset ve cehaleti içermektedir. Hak ve hakikate karşı böbürlenmek, şeytan örneğinde olduğu gibi insanlar için de hüsrana sebep olmaktadır. Bu çalışmada, şeytanı rabbine karşı nankörlüğe götüren kibir, kibirle bağlantılı kavramlar, kibrin itaatle ilişkisi din eğitimi açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Kibir, İtaat, İsyân, Şeytan*

Abstract

Man, who was created with the purpose of zoning and reforming the earth and serving his Lord, can be the subject of good or evil due to his nature. Devil, who is overcome by his arrogance and pride even though he believes in Allah, does not give consent and surrender to the divine decree, disobeys his Lord and is ungrateful, so he is expelled from the divine mercy. In this study, which was prepared on themes and codes, using the content analysis method, it is aimed to determine the relationship between belief, knowledge and action, which determines the relationship between arrogance and obedience, rebellion and ingratitude in terms of religious education, with the example of the devil.

The basis of envy and ingratitude is arrogance and pride. The fact that man does not need or lack the Creator, associates them with himself without being grateful for the blessings and opportunities are given, and sees himself as absolutely sufficient. Arrogance as a demonic attitude; includes cruelty, worship of desire, envy and ignorance. Boasting against the truth and truth causes frustration for people as well as in the example of the devil. In this study, arrogance, concepts related to arrogance, the relationship between arrogance and obedience will be discussed in terms of religious education.

¹ Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen “Din Eğitimi Açısından Kuran-ı Kerim’de İtaat Kavramı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, e-mail: hakan.ozkan@medeniyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2023-6873

Keywords: *Religious Education, Arrogance, Obedience, Rebellion, Devil*

Giriş

Şeytanın kaderi, insanın kaderini etkilemiştir. İlahi iradeyle başlayan insanın hayat serüveni, şeytanın kibirlenmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Rabbine karşı kibirlenen ve nankörlüğü tercih eden şeytan, insanın hayatında imtihanın bir parçası olmuştur. İlahi bilgi ile desteklenen insan, şeytanın durumundan ders çıkarmak ve cennete kavuşmak için onunla mücadele etmek durumundadır. Hayatın anlamı ve esası, hür iradeyle beslenen itaat ve isyan tercihlerinde gizlidir. İnsan, her an yol ayrımında, tercihlerle karşı karşıyadır. Rabbine veya şeytana itaat edecek olan insanın akıbetini, irade ve tercihleri belirlemektedir. Şeytanı, rabbine karşı itaatsizliğe sevk eden amil olarak kibir, nankörlüğün ve kötülüklerin temelidir. Şeytanı nankörlüğe ve rabbine karşı isyana götüren tavrı olarak kibrin, ona yakın anlamlı kelimelerle birlikte incelenmesi, insanın hidayet ve kurtuluş yolunu aydınlatması için önem arz etmektedir. Kibir; tüm iyilikleri yok eden, haset ve nankörlük ile neticelenen olumsuz bir duygudur. İnsanın kendisini olduğundan büyük ve değerli gösteren, başkalarını değersizleştiren ve araçsallaştıran, narsizmi tetikleyen kibir; bireyi, dünya ve ahiret hayatında mutsuzluğa ve yalnızlığa sürüklemektedir. Şeytan örneğinden ve vahiy eksenli bilgilerden hareketle; kibrin hasete ve nankörlüğe götüren müsebbib olduğunu, rabbine karşı büyüklenenlerin insanlara değer vermediğini, benmerkezci düşüncenin narsizme evrileceğini, kibrin ve nankörlüğün insanı yalnız ve mutsuz kılacağını söylememiz mümkündür. İnsan, kibir yerine tevazu ile hareket ettiğinde, hayatın anlamını doğrulamakta; yaratıcı, diğer insanlar ve evren ile doğru bir iletişim kurmakta ve mutlu olmaktadır.

Çalışma, şeytanı nankörlüğe götüren kibir duygusuyla sınırlandırılmış, büyüklenenin itaat ile ilişkisi değerlendirilmiş, kibir ile yakın anlamda kullanılan kelimelerin nankörlükle ilişkisi detaylıca incelenmiş, kibrin sonuçları ve ondan korunma yolları ayet ve hadisler ışığında açıklanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür tarama ve analizi yöntemiyle hazırlanmıştır. Araştırmada Kur'an-ı Kerim ve hadisler ana kaynak olarak değerlendirilmiş, diğer bilgiler vahiy merkezli yorumlanmıştır.

Şeytan ve Kibir

Şeytanın, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'e (Karaman v.d., 2007; 2: 30-38) secde ile sorumlu tutulması, Allah'a itaatinin ortaya çıkarılmasına matuftur. Şeytan; kutsal buyruğa rağmen insan ile kendi yaratılış maddesindeki farklılığı esas alarak, maddi ve batıl bir kıyas yaparak kendisini Hz. Âdem'den üstün görmüştür (İsrâ 17: 61; Sâd 38: 75-76). Şeytan, kibir ve nankörlüğü nedeniyle Hz. Âdem'e secde etmemekle hem rabbine hem de Hz. Âdem'e karşı büyüklenmiştir. İlahi rahmetten ve cennetten kovulan şeytan, kıskançlık ve haset ile insanoğluna düşmanlık etmiştir (Hicr 15: 34-38). Şeytan, insanları hak yoldan saptırmak üzere Kıyamet Günü'ne kadar Allah'tan mühlet istemiş, ahiret gününe inandığı halde, kibir ve isyanında ısrarcı olmuştur. Şeytan örneğinde olduğu gibi, bilgi, salih amele dönüşmediğinde, sahibine fayda sağlamamaktadır. Allah, insana peygamber ve kitap göndererek, hayatın anlamını bildirmiş, şeytanın yaptıklarından ibret alınmasını istemiştir. Şeytan, her insanın kendi biricik durumuna özel vesvese ve boş vaatlerle saptırma görevini kıyamete kadar sürdürecektir (A'râf 7: 17-18 ve Kaya, 2003: 28). İlahi emre karşı duyarsız kalan ve kendi özgür iradesini şer için kullanan şeytan, yaratıcının emirlerinden kendini azade kılmakla özgür olacağını zanneden insana kötü bir örnek ve ibret olmuştur. İslamiyet'te bilginin Allah'ı razı etmek için ve insanlığın faydasına kullanılması, hayat boyu güzel ahlak ile bütünleşmesi önemlidir. İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan

özellikleri; akıl, bilgi ve hür iradesidir. Bireyin sahip olduğu üstünlükler doğru kullanılmadığında kendisi için cezaya konu olmaktadır.

Dünya hayatında Allah'ı unutan (Haşr 59: 19), ilah yokmuş gibi davranan insan, şeytana dost ve hatta oyuncak olabilmektedir. İblise itaat, insanın dünya hayatındaki esaretini ve sapmasını, ahiret hayatındaki pişmanlığını, artırmaktadır. Şeytan, duruma göre suret-i haktan görünebilmekte, Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle Allah ile de aldatabilmektedir (Fâtır 35: 5-8). "*Allah buyurdu: "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?" (İblîs), "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" dedi. Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!" buyurdu. İblîs, "Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi. Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlersin" buyurdu. İblîs dedi ki: "Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın."* (A'râf 7: 12-16) Ayetleri, şeytanın rabbine karşı büyüklenmesini, isyanını, nankörlüğü nedeniyle rahmetten kovulmasını, haset ve kıskançlık nedeniyle insanoğluna düşman olmasını, her kişiye özel vesvese ve aldatma yolları deneyeceğini haber vermektedir. Meleklerin karakterinde mutlak itaat ve teslimiyet, şeytanın karakterinde mutlak isyan ve nankörlük olduğu halde insan, akıl ve irade yeteneğiyle tercihlerinde ve yöneliminde hürdür (Kutub, t.y.: 265). Allah'ın mutlak emri vücut (farziyet) ifade ettiği halde üstünlük iddiası nedeniyle şeytan yanlış bir kıyas yaptı ve isyankar oldu (Kurtubi, 1998: 288-289).

Kibir Ve Türevleri: İstikbar, Tekebbür

Şeytani bir tavır olan kibir ve nankörlük, Kur'ân-ı Kerîm 'de ve hadislerde sıkça konu edilmektedir. Ayetlerde ve hadislerde kibrin farklı türevleri kullanılmakta, konu bütünlüğünün sağlanması için bunların açıklanması önem arz etmektedir. Kibir; insanın dünya ve ahiret hayatını ilgilendiren önemli kavramlardan biridir. İnsanın rabbiyle ve diğer insanlarla ilişkisi bulunmakta; bu ilişki kibir veya tevazu ekseninde farklı sonuçlar doğurmaktadır. İnsanın rabbiyle saygı ve tevazu temelinde oluşturulan iletişim, itaate ve huzura vesile olurken; kibirle sürdürülen iletişim mutsuzluğa ve nankörlüğe sebep olmaktadır. Kibir kelimesinin Arapça kökü كبر, sağır'ın zıddıdır (Zekeriyya, t.y.5/153). Kibir; kişinin kendini beğenmesi, karşılığı bulunmadığı halde kendisini başkalarından üstün, büyük görmesidir (İsfehâni, 1992: 424; Polater, 2013: 64). Büyüklük, ululuk, azamet, büyüklük satma (Doğan, 1986: 650) manaları da verilmiş olan kibir; başkanlarına aşağılayıcı davranışlarda bulunmak (Çağrı, 2001: 562-563), Allah'a ihtiyaç hissetmediğinden isyan etmek, anlamlarında kullanılmaktadır (Altıntaş, 1997: 154). Terim anlamı olarak kibir; Allah'a ihtiyaç hissetmeksizin kendini büyük, başkalarını küçük görme, yok sayma halidir (Kasapoğlu, 1997: 61). Kibir, istiğna kelimesi ile yakın anlamlıdır; istiğna, insanın kendisini zengin ve yeterli görmesini, gücüne güvenmesini ve onu kendinden bilmesini ifade etmektedir (Izutsu, 2013: 204; Leyl 92: 8-11). Kibirli insan, kendini hayatın merkezine koyduğundan, herkesten kendisi için çalışmasını beklemekte (Pak, 1999: 242); hatasını görmediğinden nasihatı kabul etmemektedir. Hakikati ve haddini bilmeyen, görmek istemeyen; hidayet aydınlığından ve huzurundan mahrum kalmaktadır (Karagöz, 2015: 55). Sahip olduklarını salt kendinden bilen ve nankörlük yapan, rabbine şükretmemekte, kendini kutsamaktadır (Buladı, 1999: 242). Kur'ân-ı Kerîm 'de fert ve toplulukları Allah'a karşı kibirlenmeye sevk eden başlıca nedenler; cehalet, küfür, kizb, yaratılış

maddesinin farklılığı, üstün ırk olma, ilmi yetkinliğe sahip olma, ekonomik güce sahip olma, amel ve ibadetin çokluğuna aldanma, güzellik ve giyim kuşam zenginliğine sahip olma (Demir, 2010: 2) durumları olarak açıklanmaktadır.

Kibir ile yakın anlamda olan استكبار, sırf inat yüzünden gerçeği kabule yanaşmamak (İbni Manzur, 5/126.), kibirden farklı olarak bu duygunun eyleme geçirilmesi manalarını ihtiva etmektedir. Kendini büyük saymak, hoyrat ve mağrur olmak anlamına gelmektedir (Izutsu, 2013: 106). İnsanın, belirli bir konuda, başarıya odaklanarak büyük olmaya çalışması ve bunun gereğini yapması, dünya ve ahiret hayatı için istenen ve övülen bir durumdur. Kişinin sahip olmadığı bir şeyle sırf övünmek için ona sahipmiş gibi görünmesi ve böbürlenmesi ise İslam'da sevilmeyen ve yerilen bir davranıştır (Zebidi, 1994: 7/432; İsfehani, 1992: 424). İslam'da istikbar; insanın kendisini rabbine karşı büyük, yeterli ve ihtiyaçsız görmesidir (Ekin, 2001: 76-78). "İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: "Ayetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış değil miydiniz?" (Bakara Sûresi 2: 34), "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağrlık ve azametle) ne yeri yaratabilir, ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin" (İsrâ Sûresi 17: 37) Ayetleri, insana haddini bilmesini öğütlemektedir. İnsan, rabbine karşı aciz olduğu halde kendisini hakim ve müstağni olarak gördüğünde, itaat yerine kibir galip gelmektedir. Fitratını unutan veya ondan uzaklaşanlar, kibir nedeniyle yaratıcısına itaati benimsememekte; süfli düşünce ve isteklerine teslim olmakta, şeytanın tuzağına düşmektedir (Said, 2011: 122; Coşkun, 2000: 111).

Tekebbür (تَكَبُّر); büyükenmek (İsfehani, 1992: 424), hakkı kabule yanaşmamak, yaratana boyun eğmemek ve ibadet etmemektir (İbni Manzur, 5/126.). Büyükenme; Allah'a karşı (Mü'min 40:60), peygambere karşı (En'âm 6: 53; Zuhruf 43: 31) ve diğer insanlara karşı (Fussilet 41: 15) olabilmektedir. Allah'a kulluk etmekten, hakkı kabul etmekten uygulamaktan çekinmek, kibrin en büyüğü olarak kabul edilmektedir (İsfehani, 1992: 423-424). Büyükenmek, ululuk iddia etmek ve kendini başkalarından yüksek görerek insanları aşağılamak, inkarcıların ve nankörlerin en önemli vasfıdır (Nisâ 4: 172-173; Mâide 5: 82; A'râf 17: 36, 40, 75, 88, 133, 206; Kasas 28: 39; Sâd 38: 74-75; Zümer 39: 59; Mü'min 40: 56). Allah, el-Mütekebbir'dir, fakat O'nun için haksız büyükenme anlamı içeren Müstekbir lafzı kullanılmamaktadır. Allah, her halde mutlak büyüktür, güçlüdür ve her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Tekebbür ve istikbar kelimeleri Kur'ân-ı Kerîm 'de kibre yakın anlamda kullanılmaktadır (İsfehani, 1992: 423-424). Kur'ân-ı Kerîm 'de kibir kelimesi terim anlamıyla bir ayette (Mü'min 40: 56), tekebbür kelimesi aynı anlamda olmak üzere sekiz yerde (A'râf 17: 13; Nahl 16: 29; Mü'min 40: 27), istikbar kelimesi de kırk dokuz yerde kullanılmaktadır (Çağrı, 2001: 25/562-563). Tekebbür ve istikbarın terim anlamı, insanın Allah'a karşı büyükenmesi, hakkı inkâr etmesi ve kendisini diğer insanlara karşı üstün görmesidir (İbni Manzur: 10/126; Kasapoğlu, 1997: 174; Buladı, 1999: 124). Allah'ın emirlerini kendi çıkarlarına aykırı bularak büyükenenler, Kur'ân-ı Kerîm'de müstekbir olarak isimlendirilmektedir (A'râf 17: 75-76; Demirci, 2000: 137-138).

Allah, her topluluğa hidayet rehberi olarak peygamberler göndermiş, şeytanın tavrına ve aldatmalarına karşı insanlığın yolunu vahiyle aydınlatmıştır. Allah'tan gelen vahyin ve peygamberlerin karşısına, statükolarını korumak ve batıl düzenlerini devam ettirmek için 'müstekbir' tipli insanlar çıkmıştır. Müstekbirler, toplumu kendi istekleri ve kuralları çerçevesinde yönetmekte, zayıf ve güçsüz olanlara zulmetmektedir. Firavun'un kendi toplumuna karşı tavrı, Mekke'de yönetimi elinde bulunduran Müşrik elitlerinin tavrından farklı değildir. Cahili toplumlarda, baskı uygulayanlar ile uygulananlar, başka bir

deyişle kendilerini halkın üzerinde ve halka egemen görenler ile ezilmişler bulunmaktadır. Modern toplumlarda bu durumun göstergeleri farklı olmakla birlikte, içerikte değişen fazla bir şey bulunmamaktadır. Kibir ve gurur nedeniyle hak ve hakikati tanımayanlar, görmezden gelenler, şeytana tabi oldukları ve yaratıcıya nankörlükleri nedeniyle pişman olacak, Allah'ı unutmalarının karşılığı olarak dünyada ve ahirette unutulma ve ilahi rahmetten uzak kalma cezasıyla karşılaşacak (Haşr 59: 19; Tâhâ 20: 124-127); hesap gününde müstekbir ve müstazafların birbirilerini karşılıklı suçlamaları sorumluluklarını ortadan kaldırmayacak, yanlış itaat, kibir ve nankörlük ahirette büyük bir hüsrana sebep olacaktır (Sebe 34: 31-38).

Kibir Çağrışımı Yapan Kelimeler: Gurur, Küfür, Tuğyan, Ulüvv, Utüvv

Gurur ve garur (غورور) kelimeleri aynı kökten gelmekte; aldatma, aldanma, gaflet ve bilgisizlik anlamlarıyla kullanılmaktadır; insanın, ahlaki açıdan değersiz, süfli işlerin çekiciliğine kapılmasını ve onlarla avunmasını ifade etmektedir (Çağrıncı, 2001: 212-213). Kur'ân-ı Kerîm 'de gurur yirmi yedi yerde geçmekte; daha çok dünyadaki değersiz şeylere aldanma anlamında kullanılmaktadır (İbni Manzur, 1955: 5/13-14). “*Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın aldatıcı (garûr “şeytan”), Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın!*” (Lokmân 31: 33) Ayeti, şeytanın aldatmak için her türlü yöntemi kullanabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Şeytan, Allah'ın merhamet ve bağışlayıcılığına güvenmesini sağlayarak insanı isyana teşvik etmesiyle veya boş kuruntularla avunmasına sebep olacak vesveseleriyle aldatabilmektedir (Aydın,1999: 182-183). “*Münafıklar onlara, “Sizinle beraber değil miydik?” diye seslenirler. Onlar, “Evet öyleydi” derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatan (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırıp durdu.*” (Hadîd 57: 14) Ayeti, hesap gününde şeytanın sorumluluk kabul etmeyeceğini, insanlar üzerinde tahakküm kurmadığını, bireyin akıl, irade, kudret ve hür tercihiyle kendi eylemlerine karar verdiğini, herkesin bireysel hesap vereceğini, rabbe itaatsizlikte şeytana yüklenen sorumluluğun mazeret olarak kabul edilmeyeceğini, hak ve sorumluluklar arasında denge bulunduğunu, dünya hayatındaki eylemlere göre mükafat veya cezanın hak olduğunu ihtar etmektedir.

Küfür (كفر); rabbin nimetlerini yok saymak, şükretmemek ve nankörlük etmek (Ünal, 2011: 376) anlamıyla kibre yakınlaşmakta ve bütünleşmektedir (Lokmân 31: 18). “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.” Bu söz üzerine bir adam, “İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!” deyince Resulullah, “Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçümsemektir.” (Müslim, “İman”, 147) cevabını vermiştir. İnsanın ilahi hükümler karşısında büyüklenmesi ile kişinin kendisini diğer insanlardan üstün görmesi şeklinde iki farklı büyüklük tezahüründen bahsetmek mümkündür. İnsan, rabbine karşı kibir gösterdiğinde diğer insanlara ve mahlûkata karşı da zulüm ve haksızlık yapabilmektedir. Aynı şekilde insanlara ve çevreye duyarsız olan ve kendini en üstün görenler, yaratıcısına karşı da nankörlük yapabilmektedir. Kibir; haddini bilmemek, yaratıcıyı, onun hükümlerini ve insanları küçümsemektir. İslamiyet, kibre karşı tevazuyu emretmektedir. “Cehennemlikleri size haber vereyim mi? Onlar katı yürekli, kibirli ve insanlar içinde büyüklük taslayan kimselerdir.” (Buharî, “Tefsir”, 68, “Edep”, 61, “Eyman”, 9; Müslim, “Cennet”, 46, 47; Tirmizî, “Cehennem”, 13), “*Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.*” (Mutaffifin 83: 14) Ayeti, amellerin imanı etkilediğine işaret etmektedir. “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi, doğru, düzgün olursa bütün vücut iyi, doğru, düzgün olur; o

bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir." (Buharî "İman", 39; Müslim "Musakat", 107) hadisi, kalbin duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkisini; imanın ameli, amelin imanı etkilediğini beyan etmektedir. İnsanın duygu, düşünce ve davranıştan oluşan üçlü yapısı birbiriyile etkileşim halinde olduğundan İslam'ın ahlak anlayışı bu üç boyutu da kapayacak şekilde bütünlük arz etmektedir.

Allah, insanı iyiliğe ve kötülüğe erişebilir olarak yaratmış, peygamber ve elçi göndererek hak yolu onlara göstermiş, ahiret yurdundaki mazeretleri bertaraf etmiştir. İsyan kabiliyeti olan insan, iradesiyle doğru yolu tercih ederse cennete ulaşabilmekte, batıl bir yolu takip ederse cehenneme varmaktadır. Tuğyan (طغیان) kelimesi; azmak, sapmak, taşmak, haddi aşmak, isyanda ileri gitmek, ölçsüz hareket etmek, inkâr ve zulümde aşırı gitmek, zorbalık yapmak, suyun yükselmesi ve dalgalanması gibi anlamlara gelmektedir (İsfehani, 1992: 520; Manzur, 1955: 15/8-9). Mal ve iktidarı sebebiyle kibre kapılarak hakkı tanımayan, insana zulmeden ve azan için "malı ve sahip oldukları onu tuğyan ettirdi" denilmektedir (Manzur, 1955: 15/8-9). İsim şeklindeki kullanımı taği, zorba, kibirli, ahmak, asi, azgın, zalim, hadde tecavüz eden, itaat etmeyen anlamlarında kullanılmaktadır (Sami, t.y.: 865).

طغی azdı, taşı, zulmetti fiilinin masdarı olarak Kur'ân-ı Kerîm 'de dokuz yerde; haddi aşan ve azgınlık yapan kişi ve topluluk anlamındaki tağiy altı yerde; insanları yoldan çıkararak anlamındaki tağut sekiz yerde geçmektedir. Tuğyan kelimesi; masdar, fiil, isim ve diğer türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm 'de otuz dokuz yerde zikredilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm 'de tuğyan kelimesi, bireysel veya toplumsal aşırılıklara işaret etmek üzere kullanılmaktadır (Kalem 68: 31; Zariyat 51: 51-53). İnsan ve kâinat için kullanımlarının hepsinde kelimenin temel anlamı olan sınırı aşmak söz konusu olmaktadır. Terim olarak kullanıldığında tuğyan; alışlagelmiş ölçüyü aşmak, tecavüz etmek (Razi, 1999: 178), küfürde ve azgınlıkta sınırı aşmak, her hususta haddi aşmak (Kesir, 2002: 140), Allah'ın koyduğu sınırları küstahça aşmak (Akyüz, 1998: 299) anlamında tarif edilmektedir. "Hayır, (rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen) insan azar. Kendisini zengin (kendisine yeterli) gördüğü için" (Alak 96: 6) Ayeti, insanın sahip olduğu imkanlarla haddini aşabileceğinden, azgınlık gösterdiğinde rabbın hükümlerine kayıtsız kalabileceğinden bahsetmekte ve insanları uyarılmaktadır. İnsan, zayıf ve muhtaç bir varlık olduğu halde sahip olduğu yetenek ve nimetler kendisini aldatabilmekte (Mâide 5: 653-654); rabbine karşı nefsinin mutlak yeterli gördüğünde(n) büyüklenebilmektedir (Mâide 5: 653-654).

Hak, hukuk ve sınır tanımamak olarak tarif edebileceğimiz tuğyan kavramının tağut ile de yakın bir ilişkisi vardır. Küfür, isyan, kibir ve zulmün olduğu yerde tuğyan var demektir. "Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir." (Haşr 59: 19). İnsan, rabbine kulluk yapmadığında, O'nun hükümlerine boyun eğmediğinde, Allah'ı unutmuş olmaktadır. "Allah, hükmünde kimseyi ortak yapmaz" (Nur 24: 26), "Onlar cahiliye hükmünü mü arıyorlar. İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha iyi ve güzel hüküm veren kimdir?" (Maide 5: 50) Ayetleri hüküm belirleme yetkisinin yaratıcıda olduğunu, mahlûkatın itaat ile sorumlu olduğunu, haddi aşmanın tuğyana sebep olacağını, ihtar etmektedir. Maddi güç, sahip olunan statü ve imkanlar, insanlara zulüm aracı, yaratıcıya nankörlük sebebi yapıldığında; birey, nefsinin kölesi ve aşırılığın öncüsü olabilmektedir. Toplum doğru yoldan uzaklaştıran, yaratıcıya kulluğu engelleyen her güç, her varlık, tağut olarak isimlendirilmektedir. "Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tağuttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah onlardan kimini doğru yola ilettiler, onlardan kimine de

(kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün.” (Nahl 16: 36).

Büyüklik taslamak, Kur’ân-ı Kerîm ’de farklı kelimelerle de ifade edilmektedir. علا filinden masdar olan ulüvv kelimesi övülen ve yerilen durumlar için kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm ’de dört yerde ulüvv şeklinde olmak üzere, değişik türevleriyle yetmiş yerde zikredilmektedir. Aliye-ya’la aliyün övülen durumlar için, ulüvv kelimesi ise yerilen durumlar için kullanılmaktadır (İsfehani, 1992: 582). Büyüklik taslamak anlamında kullanılan kelimelerden biri de utüvv’dür (عوتو). Ata-yatü fiilinden mastardır. Büyükleme, haddi aşmak, boyun eğmemek, itaatten yüz çevirmek, zorbalık yapmak anlamlarına gelmekte (Manzur, 1955: 15/82), istikbara delalet etmektedir. Utüvv kelimesi Kur’ân-ı Kerîm ’de farklı kalıplarda on yerde kullanılmaktadır. Kibirleşmek, övünmek, iyi olsun, kötü olsun kendisinde bulunan ile övünüp, kendini beğenmek ve üstün görmek anlamındaki uc (Manzur, 1955: 1/581), ihtiyal, fahr, tahkir de kibre anlam itibarıyla yakın olan kelimelerdir. Kişinin kendini büyük, başkalarını küçük görmesine kibir; başkasını küçük görmeden kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesine uc denilmektedir (Çağrı, 2001: 562-563).

“Önceden Hıristiyan olan Adıyy b. Hâtim, boynunda altından bir haç olduğu halde Resülüllah’ın huzuruna geldiğinde, Hz. Peygamber ona: “Ya Adıyy, boynundan şu putu çıkar.” buyurmuş ve “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.” (Tevbe 9: 31) ayetini okumuştur. Adıyy: “Ey Allah’ın Resülü, Hristiyanlar, rahiplere ibadet etmediler ki (onları rab edinmiş olsunlar)” dedi. Hz. Peygamber: “Evet ama onlar (Hristiyan rahipleri ve Yahudi hahamları) Allah’ın helal kıldığını haram; haram kıldığını da helal saydılar. Onlar da bunlara uyup itaat ettiler. İşte onların bu tutumları, onlara ibadet etmeleri ve onları rab edinmeleridir.” Buyurmuştur (Tirmizi, “Tefsir”, 9). Bu hadis göstermektedir ki, herhangi bir şeyi rab edinmiş olmak için onun önünde secde etmek, ona doğrudan ibadet etmek gerekmemektedir. Allah’ın belirlediği helal ve haramı değiştirmek, değiştirilmiş ilahi öğretilere bilinçli ve gönülden itaat etmek, Allah’tan başkalarını rab edinmek anlamı taşımaktadır. “Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.” (Nisâ 4: 65). Allah’ın belirlediği ilke ve hükümleri değiştirenler, tağut ismiyle otoriteye ortak olmak istemekte; onlara gönülden boyun eğenler haddi aşmaktadır.

Küfür, zulüm, israf, bağı ve i’tida kelimeleriyle anlam yakınlığı olan tuğyana; istiğna, istikbar, inat, maddi güç, heva ve heves sebep olabilmektedir (Gür, 2009: 20-43). Rabbiyle olan münasebetini hakkıyla idrak edemeyenler (Zümer 39: 67), dini, bireysel, sosyal, ticari ve siyasi her alanda zulme konu olmaktadır (Gür, 2009: 44-62). Kibir, bencillik ve nankörlük, insanın mücadele etmesi gereken olumsuz özelliklerdir. “Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, “Keşke Allah’a ve Resüle itaat edeydik” diyecekler. Yine şöyle diyecekler: “Ey rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Ey rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat.” (Ahzab 33: 66-68) Ayetleri, yanlış itaat ve teslimiyetin, akıl ve iradesini doğru kullanmayanların ahiret hayatında pişman olacağını ihtar etmektedir. “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayasızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Fakat Allah,

dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Nur 24: 21) Ayeti, şeytanın adımlarını ve oyunlarını haber vermekte, akıl ve iradenin doğru kullanılmasını, ilahi öğretilerle hayatın disipline edilmesini tavsiye etmektedir.

Hak ve hakikate kör, sağır ve tepkisiz kalanlar, kendini, atalarını kutsayabilmekte; batıl gelenek ve yanlış hayat felsefesine bağlılığa devam edebilmektedir. İnsanlığa kurtuluş reçetesi sunan peygamberler; statükoyu koruyan azınlık müstekbirler ile haktan bir şey ifade etmeyen yanlış geleneklere tabi olanlara, akıl, irade ve sorumluluklarını başkalarına devredenlere, çoğunluğu temsil eden ezilmişlere, ilahi mesajları iletmeye çalışmışlardır. *"İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: "Şüphesiz bizler size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" Onlar da, "Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur" derler. İş bitirilince şeytan da diyecek ki: "Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır."* (İbrâhim 14: 21-22) Ayetleri; düşmana âşık olmanın zararını, asıl dosttan uzaklaşmanın hüsrana sonuçlanacağını, yaratıcıya isyanın haklı bir gerekçesinin olmadığını haber vermektedir. *"Ameli kendisini geri bırakan kimseyi nesebi ilerletmez."* (Müslim "Zikir", 38) hadisi, üstünlüğü iman ve itaat ile ilişkilendirmekte, insanın herhangi bir iradesinin bulunmadığı hilkat özelliklerinin ve maddi yapısının takva ile ilgisinin olmadığını beyan etmektedir. *"Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (Şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın. Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır."* (Fâtır 35: 5-6) Ayeti, şeytanın düşmanlığına, aldatıcılığına işaret etmekte; insanın tevhid ilkelerine bağlı kalarak hak yolda istikametle yürümesini telkin etmektedir.

İslam Dinine Göre Kibirten Ve Kibrin Yol Açtığı Olumsuz Duygu Ve Davranışlardan Korunmanın Yolları

İslamiyet; insanın kendini bilmesi ve tanınmasıyla rabbe ulaşmanın imkanından bahsetmekte; Kur'ân-ı Kerîm, kişinin kendisini ve kâinatı düşünerek yaratıcısına şükretmeye davet etmektedir (Zâriyât 51: 20-21). Rabbini hakkıyla takdir edenler, kendi varlığını ve mahiyetini idrak edebilmekte, gurur, kibir ve nankörlükten uzaklaşabilmektedir. *"Kârûn, "Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim" diye karşılık verdi. Bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti. Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz!"* (Kasas 28: 78) Ayeti, nankörlük timsali Kârûn'un, her şeyi kendinden bilme tavrını ve kibrini yermektedir. *"Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mucizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar." Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.*" (A'râf 7: 146). Eski kavimlerin; düşüncesizlik, taklit, bilinçsiz itaat, kendilerini ve fikirlerini başkalarından üstün görme hali, sorumluluğu başkalarına devretme konforu nedenleriyle, kendilerinden öncekilerin batıl düşünce ve sistemlerine tabi olması

Kur'ân-ı Kerîm 'de kötü örnek olarak anlatılmakta, insanoğlu düşünmeye ve ibret almaya davet edilmekte, iman etmiş bireyin bile kibir ile inançsızlığa sürüklenebileceği ihtar edilmektedir (Bakara 2: 258; Hûd 11: 27; Mü'minûn 23: 45-47; Kamer 54: 24; Polater, 2013: 85-86). "Sahabeden Ebu Zer, tartıştığı Bilal Habeşî'nin annesinin zenci olmasını dile getirdiğinde Hz. Peygamber; Ebu Zer! Onu annesinin rengi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sende hâlâ câhiliye ahlâkı bulunmaktadır." (Buhâri, "İman", 22, "Edeb", 79, "Itk", 28; Müslim, "Eyman", 38, 40) sözleriyle, kibrin cahiliye âdeti ve ahlâkı olduğunu beyan etmiştir. "Kişinin, din kardeşini hor ve hakir görmesi, kendisine günah olarak yeter." (Müslim, "Birr", 32) nebevi hitabı, kibrin mahiyetini ve tehlikesini göstermektedir. "Muhakkak ki şeytan, insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır." (Müslim "Selam", 24) hadisi, insanın şeytana karşı dikkatli ve uyanık olmasını, rabbiyle irtibatını kesmemesini, her işinde ilahi öğretilere uygun davranmanın önemini hatırlatmaktadır. Kibrin zıt anlamlısı ve panzehiri tevazudur; şeytani bir tavır olan kibirden uzaklaşmanın ve Allah'a yaklaşmanın yolu, bireyin haddini bilmesi, başkalarını hor ve hakir görmemesi; paylaşmaya eğilim göstermesidir. Kibir; hak ve hakikatle çatışmakta, ihlas ve samimiyeti ortadan kaldırmakta; benmerkezciliği, çıkarıcılığı, haksızlığı, yalanı, haseti, ihtirası, kıskançlığı, düşmanlığı, zulmü, riya ve ahlaksızlığı artırmakta ve yaygınlaştırmaktadır.

Eğitimi genel olarak; "Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir." (Ertürk, 1994: 12; Aydın, 2015: 5) şeklinde; din eğitimini de "Bireyin dînî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir." (Tosun, 2010: 23) olarak tanımlamak mümkündür. İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak eğitilebilir bir donanım ve kabiliyetle yaratılmıştır. Eğitim; bireyin zihinsel, duygusal ve davranışsal gelişimini etkilemekte; eğitim ve öğretimle eski deneyimler, doğru bir şekilde anlamlandırılabilir. Özgürlük ve sorumluluk dengesiyle yaratılan insanın en yüce görevi yaratıcısına kulluk yapması, yeryüzünü imar ve ıslah etmesidir. Din, insan için ideal bir hayat nizamı sunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, insanlara doğru ve yanlış yolları, iyi ve kötü örnekleri açıklamış; vahyin rehberliğinde akıl ve iradenin doğru kullanılması halinde bireyin huzur ve mutluluğa kavuşabileceğini bildirmiştir. Her şey zıddıyla kaimdir; iyilik kötülükle, güzel çirkinle, doğru yanlışla anlam kazanmaktadır. Dünya ve ahiret hayatının saadetini arayan insanın vahiy olmaksızın amacına ulaşması mümkün değildir. Akıl ve kalp salt bilgi ve tecrübeyle hayır ve şerrin hakikatine vakıf olamamakta; ilahi mesajlar insanın yolunu aydınlatmaktadır. Şeytanın insana vehmettiği ebedilik arzusu sonucunda insan cennetten çıkmıştır. İnsanın yeniden aynı hatayı yapmaması için kendisine bildirilen ilahi hakikatleri öğrenmesi ve ona tabi olması gerekmektedir. Allah'ın kitap ve peygamber göndermesi, doğru yolun eğitim ve öğretimle birlikte değerlendirilmesine matuftur. İnsanın kutsal mesajlar kadar doğru örneklığe ve uygulamalara ihtiyacı vardır. Kötünün ve kötülüklerin bildirilmesi, bilmek ve tedbir almak açısından önem arz etmektedir.

İnsan; bilgi ve tecrübesi, zekası, iktidarı, malı ve mülkü, nesebi, sahip olduğu âdet, gelenek, yaşam felsefesi, maddi veya manevi hasletler nedeniyle, kibir gösterebilmektedir. "Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yağın yağın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır." (Âl-i İmrân 3: 14). Şeytana uyarak Allah'a, resulüne, dine karşı kibirlenenler; hak ve hakikatten uzaklaşmaktadır (Bakara 2: 58; En'âm 6: 44; Mü'min 40: 56). İnsan; ilim, amel, ibadet ve tevazu ile varlık sınırını hatırlamakta; ahiret hayatının

hesabını düşünerek, şeytanın halinden ibret alarak onun vesvesesinden, kibirden ve nankörlükten kendini koruyabilmektedir. Kendini bilen, kâinat içerisindeki konumunu idrak eden; sahip olduğu maddi veya manevi nimetler nedeniyle şımarmamakta, kibirlenmek yerine kendisine ihsanda bulunan rabbine şükretmektedir (Akseki, 1991: 211). Modern toplumlarda benlik şişmesi, enaniyet, övülme isteği, egoizm, narsizm gibi isimlerle farklı boyut kazanan kibir; bireyin sürekli kendini öne çıkarması, üstün görmesi ve kişinin çevresindekileri küçümsemesiyle ileri bir boyuta geçmektedir. İnsanın kendine hayran ve aşık olma saplantısı olarak açıklanan narsizmde birey başkalarının istek ve ihtiyaçlarını dikkate almaksızın sadece kendi mutluluğunu düşünmekte, diğer insanları basit ve hor görmektedir (Atkinson & Richard C. Atkinson, 1995: 2/643). İnsanın; rabbiyle, kendisiyle, diğer insanlarla ve çevresiyle ilişkisi tevazu ve samimiyet ile gelişmekte; kibir, nankörlük ve haset ile bozulmaktadır. İlahi rızaya uygun, saygı ve sevgi temelinde kurulan samimi ilişkiler insanı olgunlaştırmaktadır. Dinin ve din eğitiminin temel gayesi; insanın maddi ve manevi anlamda olgunlaşmasına katkı sağlamak, bireyin mutluluğunu ve başarısını desteklemektir (Ayasbeyoğlu, 1968: 26; Kutub, 1977: 19; Çamdibi, 1994: 44; Koçer, 1981: 20).

İslamiyet; kibire karşı bireyin haddini bilmesini, fitratıyla uyumlu yaşamasını, tevazuyu ve isârî öğütlemektedir. Bazı batılı psikologlar, insanın zayıf ve aciz yaratılması nedeniyle doğuştan var olduğu kabul edilen aşağılık kompleksinin, ilke ve denge gözetmeksizin üstün olma çabasıyla narsizme evrildiğini söylemektedir (Adler, 1994: 137, 181-188; Gençtan, 1993b: 130-131; Gençtan, 1993b: 74). Kibir; kendini beğenmede aşırılık, cimrilik, ihtiras, haset ve kıskançlık gibi İslam'ın yasakladığı olumsuz özellikleri tetiklemekte; bireyin kendisini olduğundan farklı ve üstün görmesine, başkalarını değersiz ve olduğundan basit algılamasına sebep olabilmektedir. Kendi zevkleri için başkalarını kullanma, bencillik, ahlaki ilke tanımamazlık, böbürlenmelerin temel vasfıdır (Mearic 70: 19). “*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.*” (İsrâ 17: 37). Nefsin ıslahı ve terbiye edilmesiyle kibir arasında ters bir orantı mevcuttur; birey, nefsinin ahlaken olgun hale getirdiğinde tevazusu artmakta, kibir azalmakta ve yok olmaktadır. Dünyanın kendi etrafında döndüğünü zanneden, kendisini rabbine karşı yeterli ve ihtiyaçsız kabul edenler (Izutsu, 2013: 194), toplumdan soyutlanmakta, madden ve manen yalnızlaşmaktadır. Kötü duyguların, doğuştan mı sonradan mı ortaya çıktığı tartışmaları yapılsa da (Fromm, 1996: 92); insanın en güzel surette yaratılmış olması (Tîn 95: 4-5; Rûm 30: 30; İsrâ 17: 470; Buhâri, “Cenaiz”, 80, “Kader”, 3; Müslim, “Kader”, 22), şeytanın sonradan rabbine isyan etmesi ve böbürlenmesi birlikte düşünüldüğünde; normal ve doğru olmayan büyüklemenin, gelişim, eğitim, bireysel ve çevresel faktörlerle sonradan ortaya çıktığı söylenebilir.

İnsan, iyiliğe ve kötülüğe meyyal yaratılmıştır; birey, sahip olduğu akıl ve iradesini doğru kullanarak ilahi öğretilerle hayrı ve güzelliği eyleyebildiği gibi, akıl ve iradesini yanlış kullandığında da şeytanın ve nefsin süflî isteklerine boyun eğebilmektedir. Kibir, kalbin bir hastalığı olsa da tezahürleri düşünce ve eylemlerdir; insanın tüm yönelimlerinde kendini göstermektedir. Allah'a, resulüne ve gönderdiği hidayetine karşı böbürlenmeler, kendilerine zulmetmekte, iman ve itaatten uzaklaşmaktadır (En'âm 6: 5-6; Kehf 18: 56, 104; Mü'minûn 23: 66-67; Zümer 39: 59-60; Zuhuf 43: 47; Câsiye 45: 8-9, 31, 35; Kasapoğlu, 1997: 173). Teslimiyetten ibaret olan ve insanın hayattaki tüm ihtiyaçlarını düzenleyen İslamiyet, Allah'a ve O'ndan gelen vahye iman ve itaat edilmesini istemektedir (Alper, 2002: 29). İnsanlara karşı büyükleme ve onları hor görme, zamanla yaratıcıya isyana dönüşebilmektedir. “Siz

yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.” (Tirmizi, “Birr”, 16) hadisi, gökyüzündekilerin merhameti için, yeryüzündekilere zulüm ve haksızlık yapılmamasını, onların hor görülmemesini öğütlemektedir. İslamiyet, her haklıya hakkının verilmesini tavsiye etmektedir. Kişinin, öncelikle rabbine, kendisine, diğer insanlara ve çevresine karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Tevhid dini olan İslamiyet; insanın, rabbine kulluk yapmak için yaratıldığını (Zâriyât 51: 56.), diğer insanların birbirleriyle tanışması ve ülfet kurması için farklılaştırıldığını (Hucurât 49: 13), takva dışında herhangi bir üstünlük bulunmadığını (Hucurât 49: 13) yapı veya kökten kaynaklanan farklılığın üstünlük değil zenginlik ve hayatın zaruri ihtiyacı olduğunu (Zuhruf 43: 32), mükerrem bir varlık olsa da rabbine karşı kibirlendiğinde ve nankörlük yaptığında hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye düşebileceğini (Furkân 25: 44), şeytanın insan için apaçık bir düşman olduğunu ve insanı aldatmak için türlü vesveseler hazırladığını (A’râf 17: 6-18) haber vermektedir.

Sonuç

Şeytanın yanlışa düştüğü noktalar; Allah’ın varlığını ve birliğini tanıdığı halde hükmüne rıza göstermemesi, yaratıcıya ve Hz. Âdem’e büyüklenmesi, isyanda ve nankörlükte ısrarcı olması, tövbe ve pişmanlık yerine, insanoğluna düşman olması, Allah’tan ümidini kesmesidir. Şeytan; kibri nedeniyle insandan üstün olduğunu iddia etmiş, itaatsizliği ve nankörlüğü sonucunda ilahi rahmetten kovulmuştur. İnsanı, meleklerden üstün bir konuma yükselten, melekler gibi zorunlu itaat yerine, kendisine verilen isyan ve itaat kabiliyetine rağmen bilinçli ve gönüllü olarak rabbine teslim ve itaatkâr olmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’deki yaratılış kıssasında şeytan, ilahi hükme rağmen, kibri sebebiyle yaratılış maddeleri hakkında mantıksal bir çıkarımda bulunmuş, düşüncesini ilahi bilginin önüne geçirmiş, inatçılık yapmış, kıskançlık göstermiş, insanoğluna düşman olmuştur. Yaratıcının hükmüne rıza ve teslimiyet göstermediği için ebedi azap ile cezalandırılan şeytan, böbürlenilenlerin ve isyankarların öncüsü olmuştur.

Kâinat ve hayat hakkında bütüncül bir düşünce sistemini barındıran İslamiyet, insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını bilen Allah tarafından gönderilmiş, insanın düşmanlarını ve birey için yanlış yolları beyan etmiştir. Bu yanlış yollardan kurtulmak için bireyin sağlıklı bir din eğitimi alması gerekmektedir. Eğitim süreci, bireyde kendi yaşantısı sonucunda, kalıcı izler bırakan davranış değişiklikleri meydana getirir (Çorbacı, 2022, 129). Kişilerde var olan kötü huylar özellikle de kibir, şeytan örneğinde olduğu gibi yaratıcıya itaatsizlikle sonuçlanabilmekte (Şahinalp, 2000: 72), insanı fitratından uzaklaştırmakla ebedi hüsrana sürükleyebilmektedir. İnsan üzerinde mutlak bir güce sahip olmadığı halde (Nahl 16: 99-100), vesvese ve amelleri süslemesiyle insanı aldatma yolunu tercih eden şeytanın hilelerinin ve yolunun iyi bilinmesi, dünyanın ve ahiretin mutluluğundan mahrum olmamak için önem arz etmektedir. İrade hürriyeti, dünya hayatının imtihan, ahiret hayatının hesap yeri olduğu birlikte değerlendirildiğinde, şeytanın insan üzerinde zorlayıcı bir güç kullanması mümkün görünmemektedir. Şeytan, rabbine kulluk yapan insanları hak yoldan saptırmak için daha fazla gayret göstermekte, vesvese vermektedir (Aydın, 2002: 537). Şeytanı nankörlüğe götüren temel sebep kibirdir. Şeytan, ilahi hükme ve takdire rıza göstermemiş, yanlış bir kıyas ile kendi üstünlüğünü savunmuştur. Şeytanın kibri, Allah’a karşı nankörlüğünü ve isyanını artırmış; insana düşmanlık oluşturmuştur. Şeytanın kibri ve nankörlüğü, mutlak otoriteye alternatif hüküm beyan etmesine ve ilahi rahmetten kovulmasına sebep olmuştur. Hür iradesiyle iyilik veya kötülük arasında tercihte bulunan ve yaptıklarından hesap verecek olan insanın, şeytanın kıssasından ibret alarak rabbine iman ve itaat etmeye yönelmesi gerekmektedir.

Şeytanın kıssasında ve tavrında olduğu gibi, rabbine karşı kibir, nankörlük ve isyan ile hayatını sürdüren insanın ahiretteki pişmanlığı yeterli olmayacaktır.

İnsan, kendisine bildirilen ilahi hakikatlerle, akıl ve iradesini doğru bir zeminde buluşturamadığında şeytan, bireye öncülük yapabilmektedir. Kendini bilen (bulan) (Kalın, 2021: 102), rabbini bilir kelam-ı kibarı, kibir ve nankörlüğe engel olmak için öncelikle insanın haddini ve mahiyetini bilmesinin önemini hatırlatmaktadır. Allah, insanı yeryüzünün halifesi olarak, kâinatı imar ve ıslah sorumluluğuyla, mükerrem bir varlık olarak yaratmıştır (Şeriatı, 1997: 13). “*Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert rabbine karşı seni ne aldattı?*” (İnfitâr 82: 6-8) Ayeti, nankörlüğün asıl olmadığına, sonradan ortaya çıkan ârızı bir durum olduğuna işaret etmekte ve insanı uyarmaktadır. İlahi öğretilere uygun davranmamak günahdır; kibir, itaatsizliğe ve nankörlüğe sebep olan ilk ve büyük günahdır. Kibirlilerin cennete giremeyeceğini bildiren nebevi hitap; (Müslim “İman”, 148; Tirmizi “Birr”, 61) büyülenme ile nankörlük arasında doğru bir orantı olduğuna, kibirli olanların hakşinas olamayacağına, kalp ile ilgili duygu ve amellerin davranışlara ve imana etki edebileceğine, insanın her eylemesinin bütüncül bir etki oluşturabileceğine, bir şeyin her şeyle ilişkisinin olabileceğine, salt bilgi ve imanın yeterli olmadığına, küçük ve basit gibi görülen hataların büyük felaketlere sebep olabileceğine işaret etmektedir. “Cennet size ayakkabınızın bağından daha yakındır; Cehennem de öyledir.” (Buhârî “Rikak”, 29) hadisi, iyiliğe ve kötülüğe aynı mesafe uzaklıkta bulunan insanın âhiretini dünyada kazandığını, vahye uymanın cennetin yolunu kolaylaştırdığını; şeytana uymanın, kibir, isyan ve nankörlüğün inançsızlığa ve cehenneme götüreceğini hatırlatmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de ilahi öğretilere uymayan duygu, düşünce ve eylemlerin daha büyük ve farklı hatalara sebebiyet verdiği şeytan örneğiyle insanlara bildirilmekte; kibrin, isyan ve nankörlük ile köklü bir bağı olduğu hatırlatılmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adler, A. (1994). *İnsan Tabiatını Tanıma*. (A. Yörükan, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi.
- Akseki, A. H. (1991). *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*. Nur Yayınevi.
- Akyüz, V. (1998). *Kuran’da Siyasi Kavramlar*. Kitabevi Yayınevi.
- Alper, H. (2002). *İmanın Psikolojik Yapısı*. Rağbet Yayınevi.
- Altıntaş, R. (1997). *Kuran’da Hidayet ve Dalaleet*. Suffe Yayınevi.
- Atkinson, R. L., & Richard C. Atkinson. (1995). *Psikolojiye Giriş*. (K. A.-M.-A. Yavuz, Çev.) Sosyal Yayınevi.
- Ayasbeyoğlu, N. (1968). *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve K. Kerim’in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*. MEB Yayınevi.
- Aydın, H. (1999). *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*. Timaş Yayınevi.
- Aydın, H. (2002). Kuran Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(4), 537-542.

- Aydın, M. Z. (2015). *Din Öğretiminde Yöntemler*. Nobel Akademik Yayınevi.
- Buharî, E. A. (1987). *el-Câmiu's-Sahih*. Yemame: Dâru İbn Kesir.
- Buladı, K. (1999). *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*. Pınar Yayınevi.
- Coşkun, İ. (2000). *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*. Tekin Yayınevi.
- Çağrı, M. (2001). Gurur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınevi.
- Çağrı, M. (2001). Kibir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınevi.
- Çamdibi, M. (1994). *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi.
- Çorbacı, O. K. (2022). *Ermenilerde Din Eğitimi*. Kiriter Yayınevi.
- Demirci, M. (2000). *Kur'an'ın Temel Konuları*. İFAV Yayınevi.
- Demir: (2010). *Kelam İlmi Açısından Kuran ve Sünnette Kibir*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Doğan, M. (1986). *Büyük Türkçe Sözlük*. Beyan Yayınevi.
- Ekin, Y. (2001). *Kuran'a Göre İnançsızlık*. Işık Yayınevi.
- Ertürk: (1994). *Eğitimde Program Geliştirme*. Meteksan Yayınevi.
- Fromm, E. (1996). *Hayatı Sevmek*. (A. Köse, Çev.) Arıtan Yayınevi.
- Gençtan, E. (1993a). *İnsan Olmak*. Remzi Yayınevi.
- Gençtan, E. (1993b). *Psikanaliz ve Sonrası*. Remzi Yayınevi.
- Gür: (2009). *Kuran'da Tuğyan Kavramı*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Rize Üniversitesi.
- Izutsu, T. (2013). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. (S. Ayaz, Çev.) Pınar Yayınevi.
- İbni Manzur, C. M. (1955). *Lisanü'l-Arap*. Beyrut.
- İsfehani, R. E.-K.-H. (1992). *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*. Dimeşk: Daru'l-Kalem.
- İslamoğlu, M. (2007). *İman: İnsanın Saadeti*. Düşün Yayınevi.
- Kalın, İ. (2021). *Açık Ufuk: İyi, Doğru ve Güzel Düşünmek Üzerine*. İnsan Yayınevi.
- Karagöz, İ. (2015). *Kur'an'da Dört Kavram*. TDV Yayınevi.
- Kasapoğlu, A. (1997). *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Yalnızkurt Yayınevi.
- Kaya, R. (2003). Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-30.
- Kesir, E.-F. İ. (2002). *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*. Kahire: Daru'l-Hadis.
- Koçer, H. A. *Eğitiminin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri*. İlahiyat Vakfı Yayınevi.
- Kutub, M. (1977). *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. (A. Özek, Çev.) Hisar Yayınevi.
- Manzur, E.-F. C. (1955). *Lisanü'l-Arap*. Beyrut: y.y.
- Müslim, E. H.-K. (t.y.). *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Pak, Z. (1999). *Kuran'da Kulluk*. Kayıhan Yayınevi.
- Polater, K. (2013). Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 335-360.
- Razi, F. (1999). *Tefsirü'l-Kebir*. Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Said, C. (2011). *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*. (İ. Kutluer, Çev.) İnsan Yayınevi.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-i Türki*. Çağrı Yayınevi.
- Şahinalp, M. V. (2000). Kur'an-ı Kerimde "Mütref" Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(23), 49-79.

- Şeriati, A. (1997). *İnsan*. (Ş. Öcal, Çev.) Fecr Yayınevi.
- Tirmizî, M. (1998). *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- Tosun, C. (2010). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Pegem Akademi Yayınevi.
- Ünal, A. (2011). *Kur'an'da Temel Kavramlar*. Beyan Yayınevi.
- Zebidi, E.-F. M. (1994). *Tacu-l Arus min Cevahiri-l Kamus*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Fikir.
- Zekeriyya, E. H. (t.y.). *Mu'cem Mekayisi'l-Luğa*. Beyrut: Daru'l-Ciyl.

Extended Abstract

Devil, beyond disbelief, represents arrogance, ingratitude, an explicit rebellion and persistence in sin (İsrâ 17:61; Hijr 15:34-38; A'râf 7:17-18). In addition to angels' being surprised against God creating a caliph in the world, Devil claimed that he is superior to human beings and became a rebellion. Human being with his reason, will and knowledge who is superior to every other creature in the world, instructed to angels those things God instructed to themselves, and angels, obeying God's command, prostrated to Adam with reverence. Devil, despite God's command and will, abstained from approving the existence and the superiority of human beings, with his false claim and invalid reasoning dragged into rebellion. Although divine knowledge reveals absolute and ultimate reality, Devil didn't backtrack from his words; his previous knowledge and submission did not suffice to turn aside him. The ones who cannot appreciate the character and limit of his own existence can wrong to the creator, go beyond his limits. Devil had not demonstrated the virtue of renouncing his mistake, acted stubbornly by going further after his mistake, and became an enemy of humans. Although there is no criterion to determine the superiority of any creature over the other, he fabricated a rule and defended his rightfulness and superiority. The duty of any creature is to study divine commands and submit to him. Having an attitude against divine will and divine judgment means renouncing authority and judging arbitrarily. Devil cannot abide God's attention and love being directed to humans; he became jealous of humans who have been given the duty to construct and reform the world, became arrogant against his lord, disobeyed divine commands. Although Devil denied God and judgment day, his resistance not to prostrate to humans relied on his conjecture that he is superior to humans. The creatures are inclined to expect something in return for his knowledge and acts. God is the one who is determining the absolute values and judgments for creatures and who has wisdom and authority over him. False claims, bad conjecture and invalid reasoning were what deceived Devil against his lord. It does not tally creatures' developing authentic thoughts and acts where there is divine judgment with servitude, submission and devotion.

Casting out religion from actual life and transforming it into a collection of knowledge, trigger inconsistency between thought and acts, and put the believer to the position of a donkey who is carrying books. Religious education connects the divine commands and life as well as regulates the relation between the thoughts and acts of humans. Devil fictionalizes a conception of freedom which is irresponsible and unlimited by suggesting the thought that humans are far away from the creator and divine judgments' being independent of life. Devil cannot harm humans unless he ruins his nature and forgets his pact (Hijr 15:39-40). Coming to learn the existence and purposes by divine messages guides humans in life which is only a testing and struggle, illuminates his way, enriches his choices. The biggest danger for humans is following Devil who is deceiving and also deceived and wrong in his own self. False claims and insisting on it, arrogance, ingratitude and jealousy are harmful thoughts and acts which trigger each other.

Arrogance and ingratitude is fundamental in Devil' not revering human. Humans can be captivated and behave disrespectfully if he takes Devil who is enemy to him as an example. Failure to define arrogance and ingratitude precisely, and analyze causes and effects of them, threaten good deeds and faith. The respect to ultimate authority and being humble to Him, supports submission to the creator; arrogance and ingratitude cause disobedience.

The fundamental duty of humans is serving and submitting to Him. Arrogance against divine will and commands, creating different thoughts and judgments triggers blasphemy and disobedience. The reluctance of Devil against divine will can be explained by taking himself as superior, his intolerance of the creator's appreciating another being and his jealousy. Arrogance and ingratitude end up desiring someone being deprived of what he has. Devil tried for the exit of humans from heaven, treating them as an enemy. Human shows interest in what is beneficial and good for them and desires to go away from harmful and bad deeds. Arrogance and ingratitude harbor the danger of destruction of good deeds and faith; humbleness and reverence, hardens faith and submission.

